

Szvetlána Borál (Budimpešta)

Patrijarhalna paradigma u vremenu migracija: društveni izazovi srpske porodice u Ugarskoj nakon Velike seobe

Svakodnevni izazovi srpskih doseljenika u Ugarskoj, nakon Velike seobe 1690. godine, ogledali su se u prilagođavanju novoj sredini i zapadnoj kulturi. To je značilo i odricanje izvesnih elemenata nasleđa, dok su, s druge strane, tradicija i patrijarhalni obrasci doneti iz starih krajeva bili dominantni tokom čitavog 18. veka, naročito u manjim mestima i siromašnijim sredinama. Ova patrijarhalna paradigma će doći do izražaja i u praktikovanju starih, često štetnih običaja, ma kako to nailazilo na osudu vlasti ili Crkve. Uporedo sa tradicionalnim nasleđem u srpskom društvu tokom ranog 18. veka, dolazi do prihvatanja novina, što se ogledalo i u postepenoj promeni strukture porodice, jačanja uloge žene, kao i slabljenja autoriteta na relaciji muškarac – žena, roditelj – dete.

Prisustvo srpskih zajednica u Ugarskoj se beleži i pre Velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III Čarnojevićem¹. Prve srpske šajkaške posade stupale su u službu

¹ Za istoriju Srba u Mađarskoj u 15. veku pogledati: J. KALIĆ, *Srbi u poznom srednjem veku*, Beograd 1994, p. 66–67, 78, 79; J. KALIĆ, *Evropske granice srpske istorije*, „Sentandrejski zbornik“ 3,

ugarskih kraljeva još tokom predturskog perioda, a naročito za vreme kralja Matije Korvina (1443–1490). Sve ovo je doprinelo jačanju srpskih naseobina duž obale Dunava – u Komoranu, Ostrogonu, Đuru, Srpskom Kovinu i Budimu koji će već nakon Velike seobe, usred privrednog razvoja, prerasti u značajne trgovačke centre². S obzirom na svoju brojnost, srpske izbeglice su uveliko uticale na promenu populacija u ovim gradovima. Grade se pravoslavne crkve kao stožer nacionalnog i verskog jedinstva, oko kojih se odvijao najveći deo života doseljenika. Ipak, nemogućnost ostvarivanja ličnih prava i građanskih sloboda, nepoštovanje privilegija, kao i verska netrpeljivost, uticaće na svakodnevni život Srba u Ugarskoj: „Na posledak od toliko vremena kako smo se ovde mi naselili, niti smo građani, ni seljani, niti koje uređenije imamo. Veće, ako kome šta damo, tako smo im mili, ako li ne damo, a oni na nas ratuju”³.

Kao hroničar autentičnog života i duha vremena u srpskoj zajednici prve polovine 18. veka, Gavril Stefanović Venclović, čuveni jeromonah besednik, prevodilac i iluminator, opaža duboku podeljenost i neslogu među narodom. U svojim besedama on ukazuje na probleme u društvu koje je bilo patrijarhalno, duboko tradicionalno i zaostalo. Kritikuje dvoličnost pravoslavnih sveštenika, koje upoređuje sa „likom pijanog, raspusnog, gramzivog i neprosvećenog popa”⁴. Negativnu sliku daje i o svojim slušaocima u crkvi, koje su činili uglavnom trgovci, zanatlije, kalfe i šegrti, učitelji i predstavnici srpskih opština, a za koje kaže da „ih svakodnevno gleda kako raspasani, ogoljenih prsiju, razjapljeni, nahereni i krivošije, raskoračeno i besramno stojeći” slušaju liturgiju⁵.

Da su neke navike u srpskom narodu ostale i u 19. veku, primećuje Đorđe Natošević, lekar i pedagog, za koga je tipičan Srbin iz Ugarske „prostak sa lošim karakterom i vaspitanjem:

Silni se u pijanstvu potuku, pokrve, osakate, ubiju, ili počine svakojakih zala na propast svoju i svojih. Zagledaj u sudske zapisnike po Bačkoj i po Banatu, i zaviri u tamnice, da vidiš, koliko ćeš naći naših, a koliko stranih prema broju svakoga. Ali zaviri po vašarima, koga ćeš više naći da pije i da se opija i tuče, nego Srbina. Zbog pijanstva i u pijanstvu rođena se braća noževima pobodu; i ovih primera ima u svakom selu, i to je izvestna propast ne samo kućama gde su, nego i selima. Ovde bi samo kletva od crkvenih starešina možda kadra bila nesretnike spasiti⁶.

1997, p. 13; D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu, od 1690 do 1740*, Beograd 1952, p.11; R. GRUJIĆ, *Duhovni život. Vojvodina I*, Novi Sad 1939, p. 343–345.

² D. DAVIDOV, *Srbi u Komoranu u XVI i XVII veku*, „Balcanica“ 12, 1981, p. 59.

³ M. PAVIĆ, *Crni bivo u srcu*, Beograd 1966, p. 12.

⁴ IDEM, *Gavril Stefanović Venclović*, Beograd 1972, p. 82.

⁵ *Ibidem*, p. 84.

⁶ Đ. NATOŠEVIĆ, *Za što naš narod u Austriji propada*, Beograd 2007, p. 55–56.

I pored svega, kolektivne veze u zajednici su bile izuzetno čvrste i život se, bar u prvim decenijama 18. veka, odigravao na javnim mestima, trgovima i ulicama. Deo svakodnevnih poslova u Sentandreji onog vremena obavljao se u javnom prostoru, na trgovima, pijaci i Dunavskom bairu. U centru ove barokne varošice, koja čuva uspomenu na prve Srbe doseljenike, kao i kasniji kulturni i privredni razvoj, arhitektura otkriva način ondašnjeg života. Kuće su građene gotovo bez dvorišta, naslonjene jedna na drugu, takoreći „srasle i deluju kao ćelije saća“⁷. U ovakvim okolnostima, javni prostor pojedinac pretvara u privatni, a umesto privatnog života naglasak je na kolektivnom identitetu i zajednici⁸. Promena ovog statusa vidljiva je od sredine 18. veka sa razvojem građanskog staleža, kada se porodica izdvaja kao posebna društvena jedinica. Ovaj proces neće biti brz i neće biti svugde podjednako ostvaren. Dok će napredak u razvoju privatnosti u srpskim zajednicama biti najvidljiviji u gradovima, na selu i u Vojnoj krajini, kolektivne veze će biti jače nego privatne, što će se odraziti i na planu patrijarhalnog nasleđa i praktikovanja starih običaja.

Pitanje rodne ravnopravnosti u srpskim porodicama u Ugarskoj tokom prve polovine 18. veka pokazuje postepeno jačanje uloge žene, naročito od treće decenije, kada se pored oca porodice, kome je po hijerarhiji i tradiciji pripadalo najviše mesto, od podređene supruge žena uzdiže na položaj domaćice⁹. U tim novim okolnostima žena će se brinuti o domaćinstvu, moći će da zameni muža u nekim poslovima ili pri donošenju važnih odluka u slučaju da je on odsutan ili bolestan¹⁰. U gradovima je žena mogla da nasledi trgovinu ili zanatsku radionicu nakon smrti muža, a zakon je time bio na njenoj strani obezbeđujući joj pravo na imetak i rad¹¹. Nisu bile retke ni sudske parnice koje su žene pokretale protiv braće ili muških rođaka u vezi sa nasleđstvom, što samo pokazuje koliko su one tokom ranog 18. veka postajale svesne svojih prava i da su bile spremne zakonskim putem da se bore za njih¹². U sudskim spisima budimskog tanača, iz septembra 1721, zabeležen je spor između sestre i brata, Petre i Mitra Šijaka, u vezi sa kućom i vinogradom. Iako je majka na samrti savetovala Mitra da ne učini „krivo svojoj sestri“ i da joj preda nasleđstvo, on ipak nije poslušao majku već je prisvojio i vinograd i kuću. Dalje piše da je nudio Petri 30 forinti, na šta ona nije pristala: „daću joj 30 foriniti pak neka mi da mira, zašto istinom bio bi

⁷ D. DAVIDOV, *Sentandreja: srpske povesnice*, Novi Sad 2011, p. 50.

⁸ M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija privatnog života u Srba*, Beograd 2011, p. 183.

⁹ O pravnom položaju žena kod slovenskih naroda videti L. NIEDERLE, *Manuel de l'antiquité slave*, vol. 2, Paris 1926, p. 174–176.

¹⁰ M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija...*, p. 280.

¹¹ V. STAJIĆ, *Žena*, [in:] *Vojvodina*, vol. 2, ed. D. J. POPOVIĆ, Novi Sad 1939, p. 259.

¹² *Spomenici iz Budimskog i Peštanskog arhiva*, vol. 6, ed. G. VITKOVIĆ, Beograd 1875, p. 349.

rad, da e moa sestra rođena svaki put kod moe kuće, ali nesmem i nemogu nikako ot moe žene, vi ne znate što ja ot nje patim, ja sam izgorio među dve vatre, zato joj daem 30 forinti“¹³.

Slučaj sukoba zbog nasleđstva je zabeležen i 1725. godine, kada Anđelija, Petronijeva kći, a pastorka Filipa Deraćanina, traži svoje nasleđstvo od 400 dukata od brata Jovana Filipovića. Kako roditelji pre smrti nisu napisali testament, ostalo je nerešeno pitanje ko koliko i šta nasleđuje. Ipak, Anđelija se na kraju miri sa bratom i prima od njega „materine haline“, 15 dukata i 35 forinti¹⁴.

Emancipacija žena je sve vidljivija do kraja 18. veka. Javno se raspravlja o njihovoj „vrednosti“ i koristi kako u porodici, tako i u društvu. U prvom srpskom časopisu, *Slavenoserbskom magazinu*, Zaharije Orfelin posvećuje jedan deo važnosti žena i dokazuje da one nisu nipošto gore od muškaraca¹⁵. Piše sonet u pohvalu ženi, što predstavlja odraz prosvetiteljstva i građanskog sentimentalizma druge polovine 18. veka¹⁶. Nije zanemarljivo ni da žene iz građanskih porodica početkom 19. veka polako ulaze u sferu javnog života, što će značiti da su mogle da se obrazuju, da se pretplate na različita izdanja časopisa i knjiga, kao i da vode prepisku sa piscima i intelektualcima¹⁷. Ipak, sve do kraja 18. veka, većina ženske dece je bilo nepismeno, a više se pažnje poklanja tome da devojke savladaju poslove vezane za kuću i ručni rad, nego da nauče da čitaju i pišu. U svom putopisu po Srbiji tokom 1829. godine, pruski kapetan Oto Dubislav Pirh kroz zabeleženu izjavu čačanskog domaćina o školovanju ženske dece, prikazuje sliku srpskog patrijarhalnog mentaliteta: „Trgovinu neće voditi nikad, a ni zvanja dobijati, zašto će im onda veština čitanja i pisanja, osim da se razberu u ljubavnim pismima i da mogu na njih odgovoriti?“¹⁸.

Pravno pitanje i sloboda žena na selu i u Vojnoj krajini je bilo najgore. One su najčešće ostajale uskraćene po pitanju nasleđstva, često pod izgovorom da se dosta novca potrošilo na njihovu svadbu, spremu i odelo¹⁹. Za razliku od mađarskih plemićkih porodica²⁰, pripadnice srpskog vojnog plemstva su imale više slobode i uglavnom su mogle da uživaju sva prava koja je donosio njihov položaj. Zabeleženo je da je 1706. oberkapetan pomoriške Vojne krajine, Jovan Popović Tekelija,

¹³ *Ibidem*, p. 235.

¹⁴ *Ibidem*, p. 292.

¹⁵ *Slaveno-serbski magazin*, ed. Z. ORFELIN, Venecija 1768, p. 45–47.

¹⁶ M. PAVIĆ, *Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek)*, Beograd 1970, p. 27.

¹⁷ V. STAJIĆ, *Žena...*, p. 261.

¹⁸ O. D. PIRH, *Putovanje po Srbiji u godini 1829*, Beograd 1983, p. 150.

¹⁹ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu, 1690–1740*, Beograd 1952, p. 284.

²⁰ Za više o položaju mađarskih žena u porodici i društvu u XVIII veku pogledati: I. BOBULA, *A nő a XVIII. század magyar társadalmában*, Budapest 1933, *passim*.

zajedno sa suprugom Eufrosinom i njihovom decom dobio plemićku titulu²¹. Up-ravo na portretima pomenutog bračnog para Popović Tekelija, može se analizirati rodna ravnopravnost i položaj žene ranog 18. veka.

Slika 1. Jovan Popović Tekelija (1716), nepoznati portretista 18. veka, GMS/U 0088

²¹ M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija...*, p. 283.

Slika 2. Eufrosina (Roksanda) Tekelija, rođ. Jović (1716–1720)
nepoznati portretista 18. veka, GMS/U 0182

Ova dva portreta iz druge decenije 18. veka, koja se danas nalaze u Galeriji Matice srpske u Novom Sadu, mogu da nam pruže uvid u ondašnju baroknu modu, društveni status, ali, posredno, i u ulogu žene u porodici. Dok je portret Jovana Popovića Tekelije (slika 1.) javno paradnog karaktera, sa приметnim novinama iskazanim u elementima baroknog ukrajinskog slikarstva i gde se ističe

njegov status plemića kao i vojne zasluge, ženski portret (slika 2.), koji inače predstavlja prvi ženski portret u srpskom slikarstvu, potpuno je drugačijeg karaktera i stila. Portret Eufrosine (Roksande) Tekelije nije bio namenjen široj publici, on je intimnog karaktera i, za razliku od muškog portreta, ovde se ističe njena uloga supruge, a ne status plemkinje. Iako je Eufrosina obučena po baroknoj modi, njeno odelo i ukrasi su daleko skromniji nego na portretu Jovana Tekelije, a po uzdržanosti i ukočenosti više podseća na portret Bogorodice. Vrlo je moguće da je Jovan Popović Tekelija naručio portret svoje supruge od nekog samoukog ikonopisca, a u slučaju da je birao majstora u okviru lokalne zajednice, to posredno može da nam govori i o slobodi kretanja žena ovog perioda²².

Tokom čitavog 18. veka, zbog jakih kolektivnih veza u srpskim zajednicama, o braku kao društvenoj i pravnoj instituciji, crkva je odlučivala preko raznih donetih rešenja, pravilnika i zakona. Što se tiče godina prilikom stupanja u brak, one nisu bile strogo određene, ali se pazilo da ne dođe do braka između mladih maloletnika, dok je istovremeno kod mađarskog plemstva ta granica bila pomerena na 12 godina za devojčice²³. Ipak, prednost ranijeg ulaska devojke u brak se svakako ogledala u tome da je ona postajala punoletna nakon ovog događaja i da je mogla da upravlja nasleđstvom i imovinom. Kod mladića to nije bio slučaj i oni su morali da sačekaju dok ne napune dvadeset i četiri godine, ili dok se ne bi vratili iz vojske²⁴. Status žene u porodici je bio određen njenim godinama, fizičkim izgledom, zdravljem, kao i sposobnošću da rađa zdravu (mušku) decu. I što je bila sposobnija u kućnim poslovima, to je bila bolja prilika za udaju.

U srpskim zajednicama u Ugarskoj se praktikovao stari običaj „kupovine“ mlade koji nije bio poznat samo kod Srba, nego i kod ostalih naroda sa Balkana, kod Hrvata, Šokaca i Bunjevaca, Albanaca, pa i kod Mađara u starijim izvorima²⁵, ali ne u tolikom obimu kao kod Srba. Ženska deca su bila teret za porodicu, dok je muški naslednik predstavljao produžetak porodične loze: „Ako će muško dete ko ora biti, opet više vredi neg najveća devojčura“²⁶. Za devojčicu se u srpskom

²² M. VRBASKI, *Egy asszony a barokk korból*, „Bácsországi“ 49.2, 2009, p. 130–132.

²³ Još za vreme pape Aleksandra III, 1180. godine je doneta uredba koja je bila merodavna i u Ugarskoj u 18. veku, po kojoj su veridbe za devojčice mlade od sedam godina bile ništavne, a brak se mogao sklopiti tek kada je devojčica navršila dvanaest godina, I. BOBULA, *A nő a XVIII. század magyar társadalmában*, Budapest 1933, p. 31–34.

²⁴ V. STAJIĆ, *Žena...*, p. 260.

²⁵ Za više pogledati: D. BARTH, *Bácskai népszokások a XVIII. századi egyházi források tükrében*, [in:] *Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig. Az V. Duna-Tisza közí nemzetközi néprajzi nemzetiség-kutató konferencia* (Baja, 2002. július 18–19.), ed. J. BARTH, Baja-Kecskemét 2003, p. 27–45.

²⁶ S. NOVAKOVIĆ, *Srpske poslovice*, „Letopis Matice Srpske“ 104.2, 1861, p. 150. Kod Novakovića u navedenom „Letopisu“ se mogu naći još neke poslovice o ženama u negativnom kontekstu: „I od

narodu smatralo da je „tuđa kost, tuđa večera za suđenu kuću, tuđa sreća, tuđa streja“²⁷. Roditelji bi u dogledno vreme počinjali da traže mladoženju ili dobru priliku za svoje kćeri jer one najčešće nisu nosile miraz u novu porodicu, nego je mladoženja plaćao određenu cenu za nevestu²⁸. Cene devojaka su zavisile od godina, spretnosti u kućnim poslovima, kao i od fizičkog izgleda. Fridrih Vilhelm fon Taube prilikom svog putovanja kroz Srem i Slavoniju tokom 18. veka beleži:

Kod prostog sveta ne dobija devojka nikakavu spremu, miraz i sl, nego mladoženja mora da kupi nevestu od njezina oca, čije se bogatstvo sastoji u mnogim zgodnim i veštīm kćerima. Isti običaj postoji i kod Vlaha. Ukoliko je devojka spretnija da radi svakojake kućne poslove, da tka, šije, plete i boji, utoliko joj je viša cena. Otac je prodaje onome ko najviše ponudi, a ta trgovina traje često mesecima. Naposljetku, kad je kup uglavljen a neki drugi prosac ponudi pre veridbe koji akov rakije više, devojku dobija on²⁹.

Ovo trgovanje ćerkama prisutno je i kod katoličkog življa o čemu svedoči pismo Georgija Sertića, katoličkog sveštenika iz Kukujevaca, upućeno podžupanu Hajnociju 1787. godine. U pismu se Sertić žali na ove štetne običaje prisutne u narodu, gde otac, kada želi da oženi sina „izgubi dane“, i umesto u poslu oko kuće, on ide od sela do sela tražeći devojku za odgovarajući novac koju roditelji „prodaju kao stoku (veluti alia pecora campi vendantur)“³⁰. Dalje se navodi da se devojka ne pita ništa, nego se roditelji sami dogovaraju, a kada je odluka pala, oni pozivaju devojku da „primi bukliju (tj. čuturu sa rakijom) koju ona poljubi i daje ocu, pa onda najčešće sa velikom kuknjavom pobegne iz sobe“³¹. Ova presudna roditeljska uloga u odlučivanju umesto mladih o braku i njihovom budućem životu, svakako da je doprinela velikom broju nesrećnih brakova bez ljubavi, ali i brojnim svađama i bračnim nesuglasticama. Crkva je zbog toga reagovala 1727. godine rešenjem o veridbi, po kojem će se sve veridbe smatrati ništavnim ukoliko se mladi nisu

slame muž vredan je od zlata žene“ (p. 155); „Kad je gazda neveseo, i gazdarica je kriva“ (p. 155); „Najbolji gazda ne može to nateći, što će jedna nevaljala žena rasteći“ (p. 158); „Na mladoj ženi kao i na vodenici ima svakij čas po štogod doterivati“ (p.158); „Pametna je žena velikij blagoslov“ (p. 161); „Psu što spava, čivutu što obećava i ženi što plače, ne veruj ni dlake“ (p. 162).

²⁷ T. R. ĐORĐEVIĆ, *Naš narodni život*, vol. 4, Beograd 1931, p. 11.

²⁸ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Vojvodini*, vol. 2, Novi Sad 1990, p. 254.

²⁹ F. V. fon TAUBE, *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema kako s obzirom na njihove prirodne osobine tako i na njihovo sadašnje ustrojstvo i novo uređenje u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima*, Novi Sad 1998, p. 57.

³⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Ženidbeni i svatovski običaji u Sremu u XVIII stoleću*, „Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu“ 7, 1962–1963, p. 32.

³¹ *Loc. cit.*

bolje upoznali i izrazili želju za zajedničkim životom³². Smatra se da je upravo ova novina predstavljala uvod u legalizaciju porodične privatnosti, te doprinela učvršćivanju bračnih odnosa, što će biti primetno već tokom narednih decenija³³. I pored toga, ovi stari običaji kao deo tradicije i nasleđa zadržaće se najduže u siromašnijim i patrijarhalnim sredinama, gde će upravo običajno pravo biti iznad bilo kakvih zakona ili crkvenih odluka.

Kao posledica nesrećnih brakova bez ljubavi, starog običaja kupovine devojaka i ugovaranja brakova od strane roditelja, tokom 18. veka beleži se veliki broj vanbračnih porođaja. Oni su se najčešće odvijali daleko od očiju ukućana ili srodnika, u nehygijskim uslovima, što je moglo da bude kobno kako za majku tako i za novorođenče. Godine 1729. Zemaljska administracija se obraća karlovačkom mitropolitu Mojsiju Petroviću sa molbom da utiče preko svojih sveštenika na stanovništvo, da se svaki porođaj mora prijaviti, a ženi naći na pomoći neko od ukućana, rodbine ili iz komšiluka jer vlada praksa da se one porađaju same po šumama, žbunju i štalama³⁴.

Prve školovane babice koje će pomagati ženama pri porođaju počinju sa radom u drugoj polovini 18. veka³⁵, ali narod je ipak nerado prihvatao njihovu pomoć, a ženama je nestručna pomoć mogla da nanese više štete nego koristi: „Kod nas se u pomoć porodilji ne zove vešta i izučena babica, ako je i ima, nego kakva god samouka baba, koja šeprtljajući oko neurednih porođaja, kojih je danas kod ovaka života sve više i više, ubije dete i porodilju“³⁶.

Žene su se porađale same, nasred polja, zatečene usred radova, o čemu piše i Vuk Karadžić:

žene ne menjaju ni u čemu svoj način života za vrijeme trudnoće, do samog porođaja, koji je često iznenada, na polju. Pričaju da se žene porode u šumi kud su otišle po drva, ili uopšte van kuće, uzmu dijete u kecelju i vrte se mirno kući, kao da ništa nije bilo. One uopšte rađaju bez ičije pomoći i bez jaukanja. Najstarija žena u kući obabiči je, to jest odsiječe pupak detetu. Često porodilja, poslije nekoliko dana, uzme dijete s kolijevkom na leđima i ide za svojim uobičajenim poslom³⁷.

³² D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu...*, p. 283.

³³ M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija...*, p. 282.

³⁴ R. GRUJIĆ, *Kako su rađale srpske žene početkom 18. veka*, „Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu“ 1, 1928, p. 124.

³⁵ T. R. ĐORĐEVIĆ, *Naš narodni...*, p. 17. O uslovima pri porođaju srpskih žena u 19. veku, kao i o radu prvih školovanih babica pogledati: E. P. LINDENMAYER, *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt in Sanitätswesen*, Temeswar 1876, p. 2–8.

³⁶ Đ. NATOŠEVIĆ, *Za što naš narod u Austriji propada*, Beograd 2007, p. 54.

³⁷ T. R. ĐORĐEVIĆ, *Naš narodni...*, p. 18.

Ako se radilo o vanbračnim trudnoćama, one su skrivane daleko od očiju javnosti, žene su se porađale same, a decu su obično napuštale. Ukoliko su se odlučile da decu ostave ispred crkve, strogo se vodilo računa o veroispovesti³⁸. Neke udate žene ili devojke bez muževa od silne sramote i javne osude odlučile bi se na čedomorstvo: „Gomila naših soldačkih mlada propadne trujući se da ne rode, čim vojno od kuće ode, jer ih starešine ne paze, nit čuvaju, pa ove čine, šta hoće. Kod sviju drugih ume paroh, doznajući za ovake nezakonite slučajeve trudnoće, sačuvati decu bar [...]“³⁹. Dok se od XVI veka u Evropi ubistvo novorođenčadi ili nasilan prekid trudnoće smatra neoprostivim grehom za šta je zaprećena smrtna kazna⁴⁰, u srpskim zajednicama se u ovakvim slučajevima pokretala tužba, dok je relativno blaga kazna pravdana ženskom naivnošću i infantilnošću⁴¹.

Da su bračni nemiri i vanbračne trudnoće zabrinuli i crkvene poglavare, govori poslanica patrijarha Arsenija IV Jovanovića Šakabente iz 1745. godine, u kojoj, između ostalog, govori i o ružnim običajima kupovine devojaka što dovodi do toga da siromašni mladići ne mogu da se ožene, a mnoge devojke ostaju usedelice ili beže od kuće i „čine nečiste odnošaje...iz čega se rađa blud, nečistoća i sve što je prljavo na porugu vere u uništenja zakona našega“⁴².

Ako nisu mogli sebi da priušte devojku za udaju, mladići stasali za ženidbu su ih otimali i potom prisiljavali sveštenike da ih venčaju. Ovo je inače bila velika sramota za devojku i njenu porodicu, pa su neke devojke nakon što su provele noć u kući otmičara dobrovoljno ostajale u novoj porodici. Neke su vraćane roditeljima uz pomoć vlasti i Crkve, dok je bilo slučajeva da su devojke same bežale sa mladincima⁴³. Patrijarh Arsenije IV Jovanović Šakabenta je i ovom prilikom ustao protiv ružnog narodnog običaja i „bezakonija bogomerskih navičaje otnimanije djevic i vadovic za koje neki svjašćenike bijut, i oružjem prigonjajut venčati takovija“⁴⁴.

Na narodne svadbene terevenke i veselja, koji su mogli da traju po deset dana, reagovao je Magistrat 1737. godine, upozorivši Srpsku opštinu u Budimu da se prilikom svadbenog veselja povede računa o nepotrebnim i prekomernim troškovima, jer se imanje „rastače roditeljima, na dečji račun“, što je kasnije izgovor da se ženskoj deci ne ostavi ništa u nasleđstvo⁴⁵. Svadbena veselja nisu služila samo za proslavu važnog dana u životu budućih supružnika i porodice, ovo je bila i prilika

³⁸ M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija...*, p. 227.

³⁹ Đ. NATOŠEVIĆ, *Za što naš narod...*, p. 51.

⁴⁰ R. MIŠAMBLE, *Istorija nasilja*, Novi Sad 2015, p. 206–210.

⁴¹ M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija...*, p. 228.

⁴² D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu...*, p. 282.

⁴³ D. MARKOVIĆ, *Srpski svadbeni običaji u Vojvodini*, Novi Sad 2017, p. 29.

⁴⁴ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Vojvodini...*, p. 255.

⁴⁵ IDEM, *Srbi u Budimu...*, p. 286.

da se okupe najveći lupeži i kradljivci i poharaju u kući sve što je moglo imati neku vrednost: „tako obično bude prisutno 30 i više svatova ili bolje reći lopova–razbojnika od kojih ni jedna stvar ne ostaje pošteđena u kući i izvan nje, jer svatovi krađu sve što se može ukrasti i razbijaju sve što se može razbiti“⁴⁶. I Crkvena opština u Tabanu je bila protiv starih svadbenih običaja, koji su bili na sramotu srpskog naroda, naročito protiv pucanja iz pušaka kod crkve, praćenja svatova po mraku sa svećama, iznajmljivanje dvoje, troje kola radi prinošena darova ili običaja da se kadija posadi na magarca i tako uz pesmu i igru voda po sokacima⁴⁷.

Izazovi srpske porodice tokom 18. veka ogledaće se i u sukobima i nasilju kako bračnih supružnika, tako i između roditelja i dece. Mušku agresivnost je uglavnom tumačena kao posledica muškarčevog temperamenta, dok je žena trebalo da bude u podređenom položaju, iako je muž „za koju krivicu i udari, neće je ubiti a žena da skрати svoj jezik i da ne odgovara mnogo“⁴⁸. Dešavali su se i teži slučajevi sa smrtnim ishodom, te se tako izvesni Jovan Čološ iz Tabana pravdao da je slučajno udario ženu sekirom po čelu i, mada mu je ona na samrtnoj postelji oprostila, Magistralat ipak nije poverovao u njegovu priču⁴⁹. Gavril Stefanović Venclović u svojim besedama napada dvoličnost muškaraca, oštro ukazujući na nepravdu i bol koja se nanosi ženi i porodici:

Kade gde tamo među ženskom se skupštinom raspariš, oči sa umom zaslepiš, s pameću dole spuzneš, s telom ti se razžđizanja se na tuđe kao na pihtije se raslabiš, – te svoje ti celo poštenje pod noge zgaziš, – dođeš doma spušten, neveseo, garezljiv, ka vrag napućen stušten i smršten, svoju ti čeljad kostolomiš grizući. Potvaraš i što nije, na svoju ženu preko gledaš, ružna ti se i neuljudna. Psuješ, vičeš, oblaguješ sprečajući se, a ništa ne znajući ti koje zlo, kvar li koji pravo izreći na nju, krome svoju krivicu⁵⁰.

Iako je srpska porodica živela po patrijarhalnom modelu, gde se znalo ko je glava u kući, a ko u podređenom položaju, izvesna liberalizacija je primetna već od prve polovine 18. veka. Nije bilo retko da su se muškarci ženili sa dosta mlađim ženama koje su mogle biti mlađe i po 30 ili 40 godina od njih⁵¹. Ako se uzme u obzir i da su se vašari održavali u udaljenim mestima, pa je muškarac bio odsutan i po desetak dana ili više, eto razloga za bračne svađe i nevolje. Neverstva žena

⁴⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Ženidbeni i svatovski običaji...*, p. 33.

⁴⁷ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu...*, p. 283.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 285.

⁴⁹ *Loc. cit.*

⁵⁰ M. PAVIĆ, *Crni bivo...*, p. 353.

⁵¹ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu...*, p. 286.

su smatrana težim moralnim prekršajem, ali ni muškarci nisu ostajali pošteđeni. Dok je žena preljubnica mogla da bude proterana iz grada, prevarena žena je lako mogla da traži i dobije razvod od nevernog supruga⁵².

Iz starih spisa saznajemo da je jedna brakorazvodna parnica bila pokrenuta 1761. godine pred konzistorijumom u Temišvaru, gde se izvesni Živko ćurčija žalio na svoju ženu Jaglu i njenu majku Mariju Bajinu zbog vraćanja, veštičarenja i bračnog neverstva. Kako je Jagla priznala, u želji da zadrži ljubav muža, a pošto je i sama bila preljubnica, ona je na nagovor svoje majke vraćala da bi ga omađijala kako on ne bi primetio njeno neverstvo. Davala je Živku da popije vodu u kojoj je prala slepog miša, dok je majka Marija nagim telom mesila testo, a uštupak od tog testa je Jagla nosila tri dana i tri noći vezanog na pupku, koji je potom sa mužem trebalo da pojede⁵³.

Po spisima budimskog tanača, sukobi između roditelja i dece pred sudom počinju češće da se javljaju od druge decenije 18. veka. Ovo je izuzetak od patrijarhalne kulture u srpskim zajednicama i više se pripisuje liberalizaciji u društvu, poremećenim odnosima u porodici, kao i promenama porodične strukture. Iako je juvenalno nasilje bilo oduvek prisutno u društvu, naročito kada se radilo o tek stasalim mladićima i gde je agresivnost posmatrana sa odobravanjem, sve dok se ne bi prešla određena granica⁵⁴, ovi sukobi kod Srba govore o slabljenju moralnih kodova. Nasilnici su uglavnom bili muški potomci, koji bi fizički ili psihički zlostavljali ostarele roditelje, češće majke udovice, u čemu bi im neki put pomagale supruge. To je bio jedan od težih oblika društvene devijacije koji je bio najstrože kažnjavao i izvrnut javnoj osudi i ruglu. Tanač bi odredio kaznu prema težini zlodela ili nepoštovanja roditelja, koja se najčešće odnosila na javno batinjanje štapom po leđima, od 24 do 50 udaraca, za nauk i primer drugima⁵⁵. Često bi se roditelji sažalili na decu, pa bi tražili blaže kazne⁵⁶. Neki put bi se nasilnici pred sudom i roditeljima javno pokajali: „Jako se moj otac ili mati potuži na mene u varoškome domu, za kakove nevaljale poslove moe, da imam ja Evto, da imam sam na sebe govođe na se metnuti, i da se imam lišiti svoega otačastva“⁵⁷.

Jednom prilikom se sudilo izvesnom popu Mitru koji je vređao oca i majku. Kada se završilo suđenje, a oni se izmirili, pop Mitar se poklonio roditeljima, a popadija ih je poljubila u ruku: „Esli bi otsele koi kome kakve reči neprilične govoriti da imaju dupli štrof“⁵⁸.

⁵² M. TIMOTIJEVIĆ, *Istorija...*, p. 228.

⁵³ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Vojvodini...*, p. 261–262.

⁵⁴ R. MIŠAMBLE, *Istorija nasilja...*, p. 34–35.

⁵⁵ *Spomenici iz Budimskog i Peštanskog arhiva...*, p. 275.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 409.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 263.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 267–268.

Slučaj vredanja stare majke zabeležen je 15. jula 1721. godine u Tabanu, kada se Anoka Stojšina požalila na sina Stojana da je „psovao i bezčastio“ rekavši joj da „ona nije mati kao matere, nego rđa“, što su i svedoci potvrdili. Stojan je dobio 50 udaraca štapom sa čime je Anoka bila zadovoljna⁵⁹. Za teže slučajeve fizičkog zlostavljanja bile su predviđene teže kazne. Ivan, Živanov sin, kao kaznu što je tukao roditelje dobio je 24 udarca štapom na pijaci, naređenje da čisti đubre danju, 14 nedelja zatvora, 4 dana u nedelji i 4 dana praznika da drži klip u ustima, a na kraju da „provedu kroz varoš ova nevaljala sina svetu na ugled“⁶⁰.

Svi ovi svakodnevni porodični izgredi između roditelja i muške dece nisu bili samo odraz međugeneracijskih sukoba nego i posledica nedostatka tradicionalnog, patrijarhalnog vaspitanja, kao i nepoštovanja autoriteta, na šta ukazuje akt Magistrata iz 1734. godine. Srpskoj opštini se skreće pažnja „što se čini od mladeži ili ot sinov, ne samo u reči nego sa nepriličnim bojem i rukodviženijem“, za šta su krivi sami roditelji jer puštaju decu da odrastu bez straha i kazne⁶¹. Interesantno je da se sukobi beleže kod druge i treće generacije srpskih doseljenika u Ugarskoj, što posredno može da ukaže na zaokupljenost roditelja nekim drugim problemima, pa samim tim i na labaviju kontrolu, a na širem planu i „nered u hijerarhiji autoriteta u versko–nacionalnoj zajednici“ što se nepovoljno odrazilo i na same odnose u porodici⁶².

Zaključak

Opterećenost tradicijom i istovremeno prilagođavanje novoj sredini i kulturi obeležili su život u srpskim zajednicama tokom 18. veka. Iako će Crkva predstavljati autoritet po pitanju kolektivnog i privatnog života, mnogi njeni propisi i rešenja biće zanemareni ili negirani od strane pojedinaca ili društva. To će biti vidljivo naročito u seoskim sredinama, gde se društveni i kulturni razvoj sporije odvijao, a običajno pravo je nastavilo da živi kroz patrijarhalne odnose i tradiciju. Žene su u tim sredinama dugo ostale u podređenom položaju, bez mogućnosti da ostvare svoja lična i osnovna prava. Uporedo sa razvojem privrede i trgovine u gradovima, ali i pod uticajem kulture novog veka, primetno jača ženska uloga u zajednici i porodici. Ipak, praktikovanje patrijarhalnih običaja vezanih za porodični život i zasnivanje bračne zajednice, ne dopuštaju ženi da samostalno odlučuje o presudnim

⁵⁹ *Ibidem*, p. 276.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 294.

⁶¹ D. J. POPOVIĆ, *Srbi u Budimu...*, p. 293–294.

⁶² G. KAČANSKI, *Srpska porodica pred tanačom u Budimu*, „Sociologija“ 36.1, 1994, p. 95.

događajima u svom životu. Kao posledica, javljaju se određene društvene devijacije koje ukazuju da je srpsko društvo bilo zrelo za promene. Uočljive novine kod druge i treće generacije doseljenika se ogledaju u slabljenju autoriteta i moralnih kodova, što prouzrokuje sukobe između roditelja i dece, ali i slabljenje kolektivnih veza.

U širem društvenom kontekstu, pored iskušenja u vidu međusobnih sukoba u zajednici ili sa drugim narodima, kao i većito prisutnog straha od novih ratova, migracija, poplava, požara i epidemije kuge, za Srbe u Ugarskoj je tek otpočinjao period kulturnog preobražaja i privrednog procvata. U novogodišnjoj zdravici iz 1732, Gavril Stefanović Venclović je poželeo srpskom narodu da nastupe dobra vremena: „da vam se napune gumna svakoga žita i hardovi vina i kace masla, i svake blagote da vam dosta bude i da vam prespeva svake letine od goda do goda“⁶³.

Kao što se srpska umetnost tokom 18. veka priključuje modernim tokovima zapadnjačke kulture, tako će i za srpsku porodicu ovaj period značiti vreme dubokih promena i novog optimizma. Stoga, značaj proučavanja porodičnih odnosa i tradicije srpskih doseljenika svakako može da doprinese široj i jasnijoj slici razvoja porodične privatnosti, rodne ravnopravnosti, kao i modernizacije društva.

Bibliografija

Izvori

Slavenoserbskij magazin, ed. Z. ORFELIN, Venecija 1768.

Spomenici iz Budimskog i Peštanskog arhiva, vol. 6, ed. G. VITKOVIĆ, Beograd 1875.

TAUBE FON V. F., *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema kako s obzirom na njihove prirodne osobine tako i na njihovo sadašnje ustrojstvo i novo uređenje u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima*, Novi Sad 1998.

Literatura

BOBULA I., *A nõ a XVIII. század magyar társadalmában*, Budapest 1933.

DAVIDOV D., *Sentandreja: srpske povesnice*, Novi Sad 2011.

DAVIDOV D., *Srbi u Komoranu u XVI i XVII veku*, „Balcanica“ 12, 1981, p. 59–87.

ĐORĐEVIĆ R. T., *Naš narodni život*, vol. 4, Beograd 1931.

GAVRILOVIĆ S., *Ženidbeni i svatovski običaji u Sremu u XVIII stoleću*, „Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu“ 7, 1962–1963, p. 31–34.

GRUJIĆ R., *Kako su rađale srpske žene početkom 18. veka*, „Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu“ 1, 1928, p. 124.

KAČANSKI G., *Srpska porodica pred tanačom u Budimu*, „Sociologija“, 36.1, 1994, p. 95–107.

⁶³ M. PAVIĆ, *Crni bivo...*, p. 132.

- MARKOVIĆ D., *Srpski svadbeni običaji u Vojvodini*, Novi Sad 2017.
MIŠAMBLEĐ R., *Istorija nasilja*, Novi Sad 2015.
NATOŠEVIĆ Đ., *Za što naš narod u Austriji propada*, Beograd 2007.
NOVAKOVIĆ S., *Srbske poslovice*, „Letopis Matice srpske“ 104.2, 1861, p. 150–164.
PAVIĆ M., *Crni bivo u srcu*, Beograd 1966.
PAVIĆ M., *Gavril Stefanović Venclović*, Beograd 1972.
PAVIĆ M., *Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek)*, Beograd 1970.
PIRH D. O., *Putovanje po Srbiji u godini 1829*, Beograd 1983.
POPOVIĆ J. P., *Srbi u Budimu, 1690–1740*, Beograd 1952.
POPOVIĆ J. P., *Srbi u Vojvodini*, vol. 2, Novi Sad 1990.
STAJIĆ V., *Žena*, [in:] *Vojvodina*, vol. 2, ed. D. J. POPOVIĆ, Novi Sad 1939, p. 259–261.
TIMOTIJEVIĆ M., *Istorija privatnog života u Srba*, Beograd 2011.
VRBASKI M., *Egy asszony a barokk korból*, „Bácsország“ 49.2, 2009, p. 130–132.

MA Szvetlána Borál

<https://orcid.org/0000-0003-4076-7591>

University of ELTE

Faculty of Philosophy

Department of Slavonic Studies

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/D

Hungary

boralszvetlana@gmail.com

